

УДК 37.033

ІСТОРИКО–ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Ірина Павленко

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Оборонна, 2, 91011 Луганськ, Україна*

Розглянуто одну з найактуальніших проблем у системі екологічної освіти – формування екологічної культури особистості. Проаналізовано погляди деяких учених, їхні практичні рекомендації щодо відновлення гармонії у системі „людина–природа” та підвищення рівня екологічної культури особистості й суспільства.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна освіта, система екологічних цінностей.

Вияв особливої цікавості до проблеми формування екологічної культури особистості, свідками якого ми сьогодні є, не випадковий. Рівень екологічної культури, якого досягло сучасне суспільство, невисокий. Про це зазначають представники суспільних наук, які звертають увагу на гостроту і глибину глобальної екологічної кризи, яку переживає людство. Звичайно, це сприяє появі рекомендацій про можливі шляхи виходу з неї, гармонізації відносин у системі „людина–природа”, підвищенню рівня екологічної культури особи і суспільства в цілому.

Ми ставили за мету проаналізувати історико-педагогічні засади розвитку системи екологічної освіти, виявити закономірності та їх вплив на рівень сформованості екологічної культури сучасної людини.

Механізм виникнення та сутність екологічної культури, екологічної естетики, естетико-екологічної культури розглянуто в наукових працях Н. Бібік, С. Бородавкіна, А. Букіна, О. Вербицького, О. Захлебного, І. Зверева, В. Ільченко, М. Кисельова, С. Кримського, В. Крисаченка, Е. Маркаряна, М. Моїсеєва, О. Плахотнік, М. Реймерса, Дж. Стюарда, І. Суравегіної, В. Сухомлинського, Г. Тарасенко, М. Тарасенка, Г. Ткачук, В. Червонецького та ін.

Термін “екологічна культура” виник у другій половині ХХ ст., але проблема взаємин “людина–природа” пронизує всю історію людства. Культурний прошарок будь-якої епохи містить інформацію про взаємозв’язок соціальних і природних явищ.

З давніх-давен людина, спостерігаючи за природною дійсністю, за допомогою міфів намагалася пояснити уклад світу. Будучи своєрідним стабілізатором суспільного життя, міфи стверджували систему ціннісних орієнтацій, прийнятих у суспільстві. Проте їхнє головне значення полягало у налагодженні гармонії між світом і людиною, природою і суспільством, суспільством та індивідом, що допомагало забезпечувати внутрішню згоду людського життя.

В епоху античності, порівняно з подальшими періодами людської історії, екологічні зв'язки між природою і людьми вирізнялися певною стабільністю. Проте саме епоха античності є “відправною крапкою” гіперкультурних і антикультурних позицій у системі “людина–природа”, що наявні у сучасній європейській культурі. Не помічаючи природної краси, люди безжалісно знищували її багатства.

У XIII–XV ст. західноєвропейське суспільство починає активніше впливати на природне середовище. Виникає потреба у вивченні закономірностей, що відбувалися. Виокремлюється “теологія одкровення”, що пояснює Біблейське слово, і “природна теологія”, що вивчає створений цим словом світ природи. Новий тип “науковості” ґрунтується на вмінні виявляти причинні зв'язки явищ, що відбувалися. Р. Гроссетест, Р. Бекон, У. Оккам заклали фундамент експериментального природознавства і заснованої на ньому філософії природи.

Соціально-економічний розвиток, що відбувався, призвів до змін у взаєминах “людина–природа” і до іншого віддзеркалення їх у суспільній свідомості. По-іншому стали тлумачити життя людей, їхню діяльність; виникає культ творчої праці, у процесі якої людина, навчаючись у природи, не тільки задовольняє свої земні запити, але й створює новий світ, красу, творить саму себе [2].

В епоху Відродження пошук гармонії в світі вели у різних напрямках: виявлення адекватної організації матеріального Космосу (М. Коперник), зображення пантеїстичної картини нескінченного світу (Б. Телезіо, Ф. Патріці, Дж. Бруно), вивчення земної природи, що безпосередньо взаємодіє з людиною (Леонардо да Вінчі, Д. Фракасторо, Г. Агрикола, Б. Паліссі, Ф. Парацельс та ін.), адекватна організація суспільства як мезокосму (Ж. Боден), побудова ідеальних моделей соціального організму (Т. Мор, Т. Кампанелла та ін.). Дисгармонія у взаємодії природи і людства ще не виявлялася, тому екологічний космологізм у працях мислителів мав другорядне значення, а першою проголошували могутність людини, яка здатна перетворити природу.

Учені XVII ст. уявляли природу як щось несподіване, що виходить за межі людського розуміння і потребує уважного вивчення. Метою теорії досвіду, обґрунтованої в цей час, було не випробування, а можливість

пристосуватися до природи. Як стверджував Ф. Бекон, панувати над природою можна, тільки підкоряючись її законам. Наукове пізнання природних процесів відкрило перед людством шлях до нескінченних винаходів, що допомагало рухатись по лінії прогресу.

У результаті пропаганди безмежних можливостей людського індивіда в пізнанні й перетворенні світу виникли суперечності між природою і цивілізацією, ідеалом і дійсністю, які спричинили переосмислення морально-етичних норм суспільства. Реакцією на „історичний оптимізм” цивілізації був напрям, що визначив культ природи. На думку А. Шефтсбері, Ж. Дюбо, Ж.-Ж. Руссо, І. Гердера, людина підкоряється і залежить від природи, хоча „своїм мистецтвом” може перевершити природні „переваги” інших істот.

Антиекологізм XVIII ст. збільшив дисгармонію в системі „людина–природа”.

Однак це не зменшує значення наукових відкриттів. Багато мислителів намагалися застерегти людство від небезпечного шляху побудови цивілізації.

Протиставляючи антропоцентризму космічний екологічний світогляд, І. Кант визначив природу як сукупність явищ, а людину – як жителя двох світів: природи і свободи. Думка вченого про те, що природа допомагає людині самоудосконалюватися, набула подальшого поширення в працях І. Фіхте, Ф. Шеллінга, Л. Фейербаха та ін. У педагогічних працях того часу (І. Песталощі, А. Дистервега та ін.), крім необхідності гармонійного розвитку „природних сил” і здібностей кожної дитини, особливу увагу приділяли етичному вихованню молодого покоління.

Деякі природничонаукові аспекти взаємовідношення природи і суспільства, природи і людини відобразив М. Ломоносов. Виявивши взаємодію живого і неживого, він вказував на формування екологічного і біологічного різноманіття природних тіл, поділивши їх на мінерали, тварини і рослини. Панегірик М. Ломоносова про різноманітність місцевості має естетичну й екологічну цінність. „...Нудна б була рівність і скрізь той же вигляд обличчя земного, не маючи висот, з яких би бачити дальні відстані. Окрім цього, уявімо собі єдину тінь від крутих підвищень, приємну прохолоду від сонячної спеки всякій тварині або ж від сильних і суворих вітрів. Уявімо чисті джерела, з гір струмки, що скачуть, і потім річки, до напоєнню і задоволенню потреб наших слугують, і, нарешті, зобразимо метали й інші мінерали – причину наших різних задоволень” [3, с. 571].

М. Ломоносов, як і мислителі натурфілософського напрямку Києво-Могилянської академії (Т. Прокопович, І. Гізель, І. Туробойський, Г. Щербацький та ін.), уявляли Бога головним „архітектором” природи, який не втручається в процеси її подальшого розвитку. Г. Сковорода, навпаки, часто ототожнював Бога з природою, закликав жити у злагоді з природним середовищем, яке дарує людині як бадьорість духу, так і душевний спокій.

Вплив природного середовища на формування людського мислення як педагогічна проблема обґрунтовано в працях К. Ушинського. „Безпосередньо сприйняті нами із зовнішнього світу образи є, отже, єдиними матеріалами, над якими і за допомогою яких працює наша розумова здатність, хоча ідея роботи належить нам” [4, с. 106]. Від того, наскільки правильним буде сприйняття людиною навколишнього світу, настільки правильними будуть його логічні висновки [4]. От чому вчений надавав такого важливого значення розвитку в кожній дитині спостережливості, вивченню явищ природи і вихованню у дітей дбайливого ставлення до природи.

О. Гумбольдт зафіксував феномен “науково-технічної революції”, пов’язавши її походження з територіальним розширенням і поглибленням втручання людини в природу. Учений сформулював принцип всеоживленості земної поверхні, обґрунтував існування єдиного життя і спосіб її планетного походження.

На жаль, домінуюче уявлення кінця XIX–початку XX ст. про ставлення людини до Землі як чогось вищого до нижчого, активного до пасивного, духу, що управляє, до матерії, якою можна керувати, зашкодило цивілізації. Багато вчених не могли байдуже споглядати “спотворення природи”. Вважаючи людину руйнівником, що замінює гармонію навколишнього світу на дисгармонію, Дж. Марш, П. Тейяр де Шарден попереджали про можливу помсту природи. Питання про охорону природного середовища та відповідальність людини перед природою порушив Е. Реклю.

Своєрідною реакцією на сукупність екологічних обставин, що загострилися, стало виникнення феномена російського космізму, представленого плеядою видатних мислителів: М. Умовим, К. Ціолковським, В. Вернадським, М. Холодним, О. Чижевським, М. Федоровим, В. Левшиним, В. Одоєвським, О. Сухово-Кобиліним. Представники російського космізму стверджували, що культура, яка „породила” науку, допомогла ідеалізувати людський світ, одночасно протиставивши йому природний. Проте з виникненням цивілізованого людства неможливо повернути світ до первинного стану. Відновлення єдності людини і природи, за твердженням В. Вернадського, повинно відбуватися шляхом переходу з біосфери в ноосферу, на яку впливає енергія людської культури. Головну мету ноосферної цивілізації вчений бачив у гармонізації відносин між людством, природою і космосом, побудованих на інтеграції законів живої та неживої матерії, суспільства і людської свідомості [1]. Російський космізм уперше довів необхідність об’єднання людей на основі загальних екологічних проблем.

Усвідомлення науковим світом шкоди, якої люди завдали природному середовищу, привело до порушення етико-естетичного питання природо-

охорони. Зокрема, В. Талієв у статті “Охороняйте природу!” розглядає проблему збереження природної краси, правда, з ідеалістичних позицій.

Виходячи з художніх, естетичних і наукових потягів, Д. Анучин і І. Бородін зауважували про необхідність охорони “пам’ятників природи”. В. Докучаєв розглядав любов до природи як частину світової любові, О. Семенов-Тян-Шанський закликав до систематичного виховання у населення почуття любові до всього живого, що має право на життя разом з людиною. Ця ж думка відображена в творчій спадщині педагога Б. Грінченка. У педагогічних працях В. Стоюніна, Н. Корфа, М. Бунакова, П. Лесгафта, О. Острогорського, а також В. Вахтерова, П. Блонського простежено необхідність виховання у дітей дбайливого ставлення до природи. Вплив природи вчені розглядають як головну умову формування здорової, повноцінної людини.

Українські вчені-етнографи М. Костомаров, Хр. Ящуржинський, П. Тутковський любов до природи називали “сполучною ланкою” між любов’ю до Творця і любов’ю людини до самого себе й оточуючих. На думку Г. Кожевнікова, “первісна природа має право на існування”, у цьому полягає зацікавленість держави, яка виявляється в організації заповідників. Цікава позиція В. Даля: “Заповідного не чіпати. Цур заповідано. Пам’ятай прабатька: заповідного не чіпай!” [5, с. 94]. В. Налімов стверджував, що заповідні об’єкти, що наявні серед “перетвореної” людиною природи і зберігають правду, добро і красу, вже не мають своєї матеріальної цінності, оскільки стають моральною якістю” [5, с. 7]. Для безперервного зростання національної культури кожен зобов’язаний оберігати її коріння в первинній природі. “Ні музеї, ні книги не можуть замінити національного музею вільної природи” [5, с. 96], – таке значення охороні первісної природи надавав В. Тимонов.

Відносини “людина–природа” зазнали змін і в західноєвропейській, і у вітчизняній культурі: від проблеми впливу природи на людину до дії людей на навколишній світ і початок пошуку рішень в запобіганні цілковитого винищення первісного середовища. Це сприяло тому, що розвиток поглядів на проблеми екології відбувся від споживчого, утилітарного до естетичного і гуманного ставлення до природи.

Короткий аналіз поглядів і підходів дав змогу зробити висновок, що багато вчених намагалися визначити сутність екологічної культури. Проте обґрунтували це явище згодом, коли зріс дисбаланс у відносинах “людина–природа”. Відновити гармонію у відносинах суспільства і природного світу можна шляхом переходу до системи екологічних цінностей, яка буде заснована на розумінні можливості коеволюційного розвитку людини і природи. Саме тому в наші дні особливої значущості набуває виховання екологічно грамотної людини, яка вирізняється високим рівнем екологічної

культури, яка здатна відчувати себе частиною природи. Йдеться про особливий спосіб життя, коли суспільство за допомогою системи екологічних цінностей, етичних імперативів, економічних механізмів, правових норм і соціальних інститутів формує у людини потреби, шляхи і способи їх реалізації, які не загрожують життю на Землі.

-
1. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетарное явление. М., 1991.
 2. История философии в кратком изложении / Под ред. И. И. Богуты М., 1991.
 3. *Ломоносов М. В.* Полное собр. соч. М., 1954. Т. 5.
 4. *Ушинский К. Д.* Избранные педагогические произведения. М., 1968.
 5. Этико-эстетический подход в охране дикой природы и заповедном деле. Из отечественных классических работ. К., 1997.

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECT OF THE PERSON'S ECOLOGICAL CULTURE FORMATION

Iryna Pavlenko

*Taras Shevchenko National Pedagogical University of Luhans'k,
Oboronna Str., 2, UA – 91011 Luhans'k, Ukraine*

The article deals with the most urgent problem in the system of ecological education – the formation of the person's ecological culture. It analyses different scientists' views, their practical recommendations on renewing harmony in the system „human – nature” and improving the ecological culture of a personality and society.

Key words: ecological culture, ecological education, the system of ecological values.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2006

Прийнята до друку 14.12.2006